

TEN GELEIDE

Procedurele rechtvaardigheid

Jaap A. van Vliet*

In een rede, uitgesproken bij de opening van het academisch jaar 2024-2025 van de Academie voor Geesteswetenschappen, sprak Andries Baart, emeritus hoogleraar Presentie en Zorg, over het thema ‘Het kunnen uithouden. De kracht van machteloosheid’.¹ In de kern is zijn boodschap dat gedragsdeskundigen ons beloven dat mensen evidencebased, effectief geholpen kunnen worden. We kunnen inderdaad heel veel, stelt hij, maar het is ook nodig om na te denken over wat we niet kunnen, waar interventies en therapieën tekortschieten. Er is veel dat niet of maar ten dele lukt en waarbij de professional voor de keuze staat: je *ontkent* dit en trekt weer een therapie of interventie uit de kast, ofwel je *erkent* dit en zoekt een andere weg waarin een zekere vorm van ‘machteloosheid’ bestaat, maar vruchtbaar gemaakt wordt. ‘Machteloosheid kan vruchtbaar zijn als we kiezen voor een menselijke, bescheiden benadering’, stelt Baart. Hij noemt dit de ‘onmachtscompetentie’: het vermogen of de deskundigheid om, als je in probleemoplossende zin niets meer kunt doen, toch betekenisvol te zijn voor degenen die hulp nodig hebben en hen niet te verlaten. Dat is welbeschouwd het vermogen *niets* te vermogen en toch niet uit elkaar te vallen en af te nokken. Er is betekenisvol bij blijven is er de kern van, zoals: trouw vergezellen, belangstellend zijn en niet opgeven.

Het voorgaande geldt natuurlijk voor hulpverlening in de reguliere zorg en de geestelijke gezondheidszorg, maar het geldt zeker ook voor hulp en zorg binnen de justitiële, forensische zorg; het gevangeniswezen en de reclassering niet uitgezonderd. De professional wil professioneel handelen en succes behalen, want dat wordt verwacht, niet alleen door hem- of haarzelf, maar ook door de subsidieverstrekker en door de – professionele en geografische – omgeving. Als het in een aantal gevallen ‘goed fout’ gaat en er ernstige slachtoffers vallen, weten de verschillende inspecties achteraf de vinger op de zere plek te leggen, zoals enkele jaren geleden in de casus Michael P.² en, recent, bij de zware mishandeling van een meisje in de pleegzorg.³ De inspectierapporten naar aanleiding van dergelijke gebeurtenissen zijn doorgaans verhelderend en leerzaam, maar desondanks wordt door betrokken organisaties en politici vaak gesteld dat een systeem zonder incidenten niet be-

* Dr. Jaap A. van Vliet is zelfstandig expert-adviseur forensische zorg en lid van de redactie van PROCES.

1 A. Baart, *Het kunnen uithouden. De kracht van machteloosheid*, academiegeesteswetenschappen.nl/artikel-het-kunnen-uithouden. 2024.

2 J.A. van Vliet, Forensische zorg onder een vergrootglas. Lessen uit de casus Michael P?. PROCES 2019, 3, p. 228-232.

3 www.inspectie-jenv.nl/Publicaties/rapporten/2025/01/30/rapport-zakelijke-weergave-casusonderzoek-pleegzorg-meisje-vlaardingen.

staat; of er in de praktijk lering uit wordt getrokken blijft onbekend. Voor de omgeving bijvoorbeeld van de psychiatrische kliniek van Fivoor in Den Dolder, waar in januari 2025 een vrouw door een van de patiënten tijdens diens verlof werd doodgestoken, is dit zelfs geen *schrle* troost meer, maar het openrijten van oude wonden na de moord op Anne Faber door Michael P., die in dezelfde kliniek werd behandeld. Heldere en empathische communicatie met de omgeving is een vak apart. Overigens kan ik hier vanuit mijn ervaring in de forensische zorg en reclassering aan toevoegen dat het, ook als goede zorg is verleend, fout kan aflopen, en andersom: ook als er slechte zorg is verleend, kan het resultaat meevallen en hoeft het meestal niet te leiden tot 'krantenkoppen'; alleen de cliënt of patiënt is dan vaak de dupe. György Konrád schrijft hierover: '(...), er bestaan geen afgeronde situaties, pleeg ik te zeggen, het levensgevaar van nu is morgen een kleinigheid en omgekeerd: een kleinigheid nu is morgen de dood. Als ik mijn cliënt niet help zal iemand anders het doen, als die het niet doet zal hij zichzelf helpen, en als hij daar niet toe in staat is, dan draagt hij wat zijn deel is.'⁴

Ik ga er, dit schrijvende, van uit dat de zorg goed, professioneel is georganiseerd en dat de daarin werkende professionals goed zijn toegerust, volgens de meest actuele wetenschappelijke standaarden en praktische inzichten. Maar wát nu wanneer de professional moet werken in een organisatorische context die niet professioneel is ingericht? Bijvoorbeeld omdat de organisatie vooral is ingericht op basis van bestuurlijke en/of politieke overtuigingen, zoals dat hard straffen de norm moet zijn of dat werkstraffen te 'soft' zijn? Of omdat de (zorg)organisatie vooral is opgezet om de eigenaren van een goed inkomen te voorzien, de 'zorgcowboys'? Ook marktwerking in de zorg bijvoorbeeld, is wellicht vanuit een bestuurlijke optiek een begrijpelijke keuze, die leidt tot een efficiënte, kostenbewuste bedrijfsvoering. Maar als het ontstaan van wachtlijsten in de zorg hiervan een onbedoeld (en kostbaar) neveneffect is, zelfs als het gaat om door de rechter verplicht opgelegde zorg (waar de veroordeelde dus domweg recht op heeft, zoals in de tbs⁵ of de overige forensische zorg), wat heeft dit dan voor gevolgen voor het vertrouwen van de wachtende cliënt of patiënt in de overheid? En wat te zeggen over complexe zorgvragen die niet voldoen aan een standaard 'productomschrijving', waardoor de noodzakelijke zorg meer tijd kost dan door de zorgverzekeraar of welke betalende instantie dan ook wordt vergoed? Dat kan leiden tot cherrypicking, het afschuiven van lastige cliënten of patiënten, met soms grote gevolgen, omdat mensen met de meest gecompliceerde problemen en risico's op straat verblijven. Het in februari 2025 in Amsterdam ingestelde meldpunt voor het sterk toenemende aantal mensen met 'verward' of 'onbegrepen gedrag' is daarvan vermoedelijk mede een gevolg; te veel mensen die in de geestelijke gezondheidszorg thuishoren veroorzaken overlast,

4 G. Konrád, *De bezoeker*, Amsterdam: Uitgeverij van Gennep 1976.

5 Op dit moment verblijven circa 180 tbs-gestelden, die al recht hebben op behandeling (na het uitzitten van hun gevangenisstraf dus), al vele maanden of langer in het gevangeniswezen en ontvangen ze daarvoor een financiële compensatie.

vragen om aandacht en komen in kringen van politie en justitie terecht.⁶ Zoals de lang en breed bij de politie en de zorg bekende man die in april 2024 in Ede een gijzelingsactie in een café pleegde; een wanhoopsdaad met het oogmerk om uiteindelijk de juiste zorg te vinden.⁷

In hun artikel 'Why help offenders? Arguments for rehabilitation as a penal strategy'⁸ noemen Raynor en Robinson, op basis van een historische analyse, 'procedurele rechtvaardigheid' als een van de belangrijke redenen voor rehabilitatie van delictplegers. Mensen zijn, schrijven zij, meer geneigd de wet te respecteren als sprake is van procedurele rechtvaardigheid. Hiermee wordt onder meer bedoeld dat er wordt geluisterd naar hen over wie gezag wordt uitgeoefend (en die dus in een afhankelijke positie verkeren) en wanneer zij daadwerkelijk ervaren dat hun rechten worden gerespecteerd, ondanks wat zij hebben misdreven. Maar wanneer veroordeelden of voor bepaalde hulp geïndiceerde mensen maanden, soms jaren op een wachtlijst staan of wanneer slecht onderbouwd beleid op gedetineerden of zorgvragers wordt toegepast,⁹ worden zij dan blootgesteld aan willekeurige experimenten? En is er dan nog sprake van procedurele rechtvaardigheid? Wanneer dit niet het geval is, heeft dat vermoedelijk gevolgen voor het vertrouwen van betrokkenen in de overheid en, als afgeleide daarvan, beïnvloedt dat waarschijnlijk (ik stel een hypothese op basis van mijn praktijkervaring) de werkrelatie tussen cliënt/patiënt en diens hulpverlener(s).

Dat niet alles wat de professional wil bereiken, zoals door Baart bedoeld, realiteit zal kunnen worden, betekent dan ook niet dat het acceptabel is de organisatie van forensische zorg en gevangeniswezen voornamelijk te baseren op politieke en bestuurlijke overtuigingen of over te laten aan al dan niet goedwillende leken en beleidsambtenaren, zonder oog te hebben voor de consequenties in de praktijk. Het lijkt mij dat de vraag hoe professionele organisaties eruit zouden moeten zien, moet worden beantwoord op basis van welke maatschappelijke doelstellingen en waarden men wil realiseren, en welke activiteiten, professionaliteit, positionering en ten slotte, welke organisatievormen daarvoor nodig zijn, zodat procedurele rechtvaardigheid door alle betrokkenen kan worden ervaren.

In dit nummer zijn twee op grondig onderzoek gebaseerde artikelen over het gevangeniswezen opgenomen.

Hanneke Palmen, Paul Nieuwbeerta, Sophie Martens en Francesca van Ravenstein schrijven een vervolg op hun artikel uit het vorige nummer van *PROCES* over de resultaten van de Life in Custody-studie 2024 over de beleving van een sociaal,

6 Dit is al decennia gaande, maar in het verband van deze overweging Ten geleide kan ik hier niet verder op ingaan; ik zou er een boek over kunnen schrijven. Interessant is onder meer: B. Koekoek, *De kwestie verwarde personen. Naar een andere benadering van onbegrepen gedag*, Tielt: Lannoo Campus 2019.

7 Zie www.gld.nl/nieuws/8174588/verdachte-gijzeling-ede-biedt-excuses-aan-bang-voor-zichzelf.

8 P. Raynor & G. Robinson, 'Why help offenders? Arguments for rehabilitation as a penal strategy', *European Journal of Probation* 2009, 1, p. 3-20.

9 Zoals het recente politieke besluit om per 1 januari 2025 de regeling Tijdelijk verlaten van de inrichting (RTVI) drastisch in te perken, zodat re-integratie en recidivebeperking minder worden gefaciliteerd. Zie J. Serrarens, 'Rechtspositie gedetineerden verslechtert opnieuw', *De Bonjo* 2025, 1.

veilig, gezond en activerend leefklimaat in detentie. De conclusies zijn interessant, en vooral ook de verschillen tussen de regimes. Maar de vraag is ook: wat gebeurt er met deze inzichten? Dat lijkt mij zeker van betekenis, nu met name de onderdelen die een relatie hebben met zelfstandigheid van gedetineerden en re-integratie relatief slecht scoren, terwijl het beperken van recidive op basis van wetenschappelijke inzichten toch een belangrijk uitgangspunt is van het ministerie van Justitie en Veiligheid. Welke professionaliteit en organisatie zijn nodig om dat te doen wat beantwoordt aan de verwachtingen die aan het gevangeniswezen worden gesteld? Ook **Jan Maarten Elbers** schreef een artikel over het gevangeniswezen en wel over het beleid van 'promoveren en degraderen' dat ruim tien jaar geleden werd ingevoerd. En hij stelt zich de vraag: wat weten we en hoe nu verder? De vooronderstelling bij dit beleid is een persoonsgerichte detentie waarin de gedetineerde de eigen verantwoordelijkheid heeft voor zijn detentie; deze kan in een systeem van promoveren en degraderen door het vertonen van positief gedrag activiteiten en vrijheden verdienen. Van een gedetineerde wordt een eigen inzet verwacht voor zijn terugkeer in de samenleving. Interne vrijheden en re-integratieactiviteiten kunnen worden verdiend als de gedetineerde heeft aangetoond dat hij kan omgaan met verantwoordelijkheden en zich wil inzetten voor gedragsverandering. Hiermee zou er een stimulans uitgaan om bij ontslag uit detentie niet in recidive te vervallen, meende het ministerie van Veiligheid en Justitie.¹⁰ De bevindingen uit het onderzoek van Elbers zijn mijns inziens exemplarisch voor de gevolgen van ingevoerd beleid waar vooral over nagedacht is door mensen die niet gedragswetenschappelijk zijn geschoold en/of ervaring in de praktijk van het gevangeniswezen missen, zoals ik dat eerder in deze overwegingen ten geleide heb bedoeld. Er is, lijkt het, selectief gewinkeld in ideeën over gedragsverandering of in uitgangspunten van gedragstherapie: als er een beloning in het vooruitzicht wordt gesteld, gaan mensen wel doen wat wenselijk is. Maar helaas, deze platte toepassing van dat soort uitgangspunten leidt niet tot resultaat, en in die zin zijn de conclusies van het artikel, dat het ingevoerde beleid niet de gewenste resultaten heeft gehad, niet verrassend. En, zou ik willen zeggen, is aan veel gedetineerden in het afgelopen decennium in procedurele zin geen 'recht' gedaan met betrekking tot voorwaarden voor een succesvolle re-integratie. En dat geldt in het bijzonder voor gedetineerden met een licht verstandelijke beperking, verslaving en/of psychi(artri)sche problematiek, zoals ik tien jaar geleden al heb voorspeld.¹¹ Wat verder opvalt is de gedachte dat (voorbereiding op) re-integratie moet worden 'verdiend'. Maar terugkeer in de vrije samenleving is, uitgezonderd misschien bij levenslang gestraften, iets wat hoe dan ook plaatsvindt, goed voorbereid of niet, en zij die niet goed voorbereid zijn hebben waarschijnlijk de grootste kans te recidiveren. Juist bij hen is een motiverende aanpak van belang; motivatie is geen statisch gegeven, maar beïnvloedbaar, dat is al lang bekend, en daar zou dus juist aan gewerkt moeten worden. En on-

10 Ministerie van Veiligheid en Justitie, Regeling van de staatssecretaris van Veiligheid en Justitie van 10 februari 2014 houdende wijziging van de regeling selectie, plaatsing en overplaatsing van gedetineerden, *Staatscourant* 2014, 4617.

11 J.A. van Vliet, 'De recidivist als medeburger. Inleiding op het thema', In: J.A. van Vliet, *De recidivist als medeburger*, Amsterdam: uitgeverij SWP 2025, p. 16.

danks inspanningen van professionals zal veel wat wenselijk is niet bereikt kunnen worden. Dan is het de kunst om als organisatie de professional de ruimte te geven om betekenisvol te blijven door de gedetineerde niet op te geven en zo veel mogelijk vertrouwen in anderen te laten behouden.

Onderzoeker **Loes Oudenhuijsen** schreef een perikel over schaamte en eer bij geweld tussen vrouwen in Senegal. Zij heeft onderzoek gedaan in Senegal naar de levens van vrouwen die niet aan de daar geldende gender- of seksuele norm voldoen. Een opvallende bevinding in dit onderzoek betrof openlijk onderling geweld tussen lesbische vrouwen, vaak (ex-)geliefden. Dit is een uitzondering op de regel dat hun intieme relaties gekenmerkt worden door geheimhouding in een samenleving waarbinnen homoseksualiteit, aangewakkerd door invloeden vanuit het 'Westen', als een groeiend probleem wordt bestempeld. Hun openlijke geweld kan een laatste redmiddel zijn voor jonge, ongetrouwde lesbiennes om anderen te beschamen als een manier om schaamte voor zichzelf te vermijden en waarmee zij ook zichzelf openlijk kenbaar maken als niet voldoende aan de gender- of seksuele norm, met niet te vermijden strafrechtelijke gevolgen.

Suzanne Bouma, Lieke van Lieshout-Beenker, Iris Andriessen en Janine Janssen werpen een kritische blik op MDA++, een samenwerkingsmodel bij de aanpak van complexe vormen van huiselijk geweld.¹² Getracht wordt nader te duiden waarom het keer op keer lastig blijkt de samenwerking vorm te geven. Bekend is dat bij samenwerking onderling vertrouwen in elkaars deskundigheid heel belangrijk is, maar dat dit vaak niet expliciet wordt gemaakt. Het besef van wederzijdse afhankelijkheid, dat idealiter uitmondt in een gezamenlijke verantwoordelijkheid voor de zorg van de populatie en het ontwikkelen van een samenhangend aanbod, vraagt onder meer van alle participanten dat veel tijd wordt geïnvesteerd in de onderlinge relaties en het aanbrengen van samenhang. In dit artikel gaat het om de vraag voor welke knelpunten in de reguliere aanpak MDA++ als oplossing wordt gezien, hoe MDA++ in de praktijk vorm heeft gekregen, wat de successen zijn, maar ook waar de knelpunten van implementatie van MDA++ liggen. In de loop der jaren is de focus van MDA++ komen te liggen op het 'doorbreken van het patroon van geweld en verwaarlozing (structurele onveiligheid)'. Het doel uit 2018 om MDA++ over heel Nederland 'uit te rollen' en daarmee knelpunten in de samenwerking tussen de zorg- en veiligheidsketen in zaken met ernstig, acuut geweld en/of complex structureel geweld op te lossen, is nog ver weg, stellen de auteurs. De opzet van MDA++ bood (te?) veel vrijheid voor eigen invulling. Gevolg was dat in sommige gevallen het kind met het badwater werd weggegooid, zoals met het loslaten van de eis dat samenwerking onder één dak moet plaatsvinden; daarmee is de theoretische onderbouwing voor een multidisciplinaire aanpak op losse schroeven komen te staan. In andere gevallen zijn de keuzes die regio's maken dermate afwijkend dat er volgens de auteurs eigenlijk geen sprake meer is van MDA++. In samenhang daarmee zien de auteurs dat implementatie van MDA++ afhankelijk is van (on)mogelijkheden in de reguliere ondersteuning, zoals de problematiek van wachtlijsten.

12 MDA++ staat voor Multidisciplinaire Aanpak, 'intersectoraal en multidisciplinair' en 'specialistisch'.

Jaap A. van Vliet

Dit nummer wordt afgesloten met een PS van redacteur **Coosje Peterse**. Zij schrijft over de toepassing van het adolescentenstrafrecht (ASR), ook bij lichte feiten. Daarbij refereert zij aan een strafzaak waarin een jongeman van 18 jaar recent, mede op advies van de reclassering, via het ASR werd veroordeeld voor de diefstal van een fatbike. Daarnaast schrijft zij over de recente aankondiging van het Openbaar Ministerie dat meer strafzaken via een strafbeschikking zullen worden afgedaan.